

Altruistično dejanje

ARTUR ŠTERN

POVZETEK

Človek kot celota je zaradi svoje zapletenosti preobsežen, da bi lahko veljal za osnovno enoto altruizma. Altruistično dejanje pa je mnogo manjša enota in vsaj teoretično ustreza zahtevi po nedeljivosti. Ravno nasprotno kot druga dva razprostranjena segmenta človekovega telesa in duše, sebični gen in mem, altruistično dejanje rešuje človekovo identiteto in mu zmanjšuje eksistenčno breme. Kot celota človek resda ne bo nikoli mogel povrniti škode, ki jo je naredil in ki jo kot živo bitje tudi pri najboljši volji še naprej povzroča, zato pa so lahko nekateri elementi njegove dejavnosti rešeni hipoteke in z imenom altruističnega dejanja obstanejo v etični veličini.

Kljub tveganju izgube dosedanje esencialno-genetske gotovosti o človekovi eksistenci tudi okolje razstavimo na manjše enote, in obstoj je zdaj razdeljen na enakovredne genetske in okoliške delce, ekone. Vsaka zveza ekonov z geni v določenem trenutku se imenuje dogodek. Nekateri med njimi so altruistične situacije, ki eventualno dozoriijo v altruistična dejanja.

ABSTRACT

ALTRUISTIC DEEDS

Man as a whole is too extensive, due to his complexity, to be considered as a fundamental unit of altruism. An altruistic deed is a much smaller unit and, at least theoretically, is suitably indivisible. In opposition to the other two expansive segments of man's body and soul, the selfish gene and meme, an altruistic deed saves the human identity and reduces the burden of existence. Man as a whole surely will never be able to reimburse for the damage he has caused and, as a human being, will continue to cause; thus, certain elements of his activity can be saved from mortgage and, in being called an altruistic deed, will consist of ethical greatness.

Despite the risk of losing the previous essential-genetic certainty of human existence we also divide the environment into smaller units, and existence is now divided into equal genetic and environmental parts, "econs". Each connection between econs and genes in a particular moment is called an occurrence. Some of them are altruistic situations which eventually mature into altruistic deeds.

I.

Človek-altruist v absolutnem smislu ne obstaja. Lažje gre kamela skozi šivankino uho... - in vsi smo bogatini, pa naj bomo še tako revni. Če nič drugega, namreč jemo, ko bi lahko dali jesti bolj lačnim od sebe. Ne pomaga nam niti ugotavljanje, kje je meja, ko smo sami tudi objektivno v največji stiski; kajti še takrat bi visoki altruizem moral delovati, ne glede na to, da je drugi v relativno boljšem položaju, v manjših težavah kot mi.

In tudi v čisti teoriji si ni mogoče zamišljati doslednega altruista, ki bi sploh lahko živel. V tistem hipu, ko bi nekdo postal dosleden altruist, bi od samega neizbežnega uvida, da s svojim obstojem nehote, a nujno škoduje tisočerm vsebinam, neživim in živim, majhnim in tudi velikim, moral umreti. Poudarimo pa lahko, da bi s tem šele postal take vrste altruist; kar seveda pomeni, da prej še ne bi bil. In če bi hotel biti, bi moral umreti še prej - in tako dalje, vse dokler se nazadnje sploh ne bi bil smel roditi. Tedaj pa o kakšnem njegovem altruizmu spet ne bi bilo moč resno govoriti. Hudo patetični in nadležni bi bili tudi tisti, ki bi, seveda povsem zaman, poskušali koga prepričati, da so oni sami "starši" takega individua in da prevzemajo zasluge nase. Sploh pa - tudi neobstoj, ta nojeva strategija, ničesar ne reši. Svetu prav ničesar dobrega ne stori! - samo pravilo ne škodovati še zdaleč ne zadošča, da bi bil kdo po njem resen in trajen altruist. Ne škodovati je le predpogoj. Primurnil nocere.

Človek ni le tisto, kar je v danem hipu, temveč med drugim tudi vsa svoja preteklost. Kot celota torej ne more biti sprejet za osnovno enoto altruizma - zaradi svoje zapletenosti je preobsežen za to vlogo. Kot edina možna realna kategorija se naposled izkaže altruistično dejanje. Gre za pravi nedeljivi, temeljni in središčni mozaični kamen, stičišče treh dimenzij (okopov (1), žrtvenikov (2) in sovražnikov (3)), enota altruizma. Veživo med posameznimi enotami je lahko tako krepko, da ponekod kar prehajajo ena v drugo, in oblikujejo polno četrto dimenzijo časa. Drugod je rahlo, struktura ohlapna. Na spet tretjih koncih pa vlada sama praznina brez slehernega kosca, sledu.

Vendar, ali je altruistično dejanje res lahko povsem brezmadežno? Vsekakor ga moramo v ta namen vsaj nekoliko izolirati od celote človeka: v trenutku dejanja na primer altruist še vedno rabi kisik, ki ga navkljub vsej minimalnosti vendarle odžira drugim. Ko izvedemo to, takorekoč mehansko odprepariranje, lahko začnemo upati, da bomo našli čisto altruistično dejanje. Težave pa so še vedno tu. Altruistično dejanje namreč venomer spremlja krivda, saj v enem izmed prejšnjih hipov nismo ravnali altruistično - pa ne gre le za kisik in podobno, temveč tudi za dejstva o psihi, ki pač ni vedno vsemogočno dobra do zunanjega sveta. Takšno stanje lahko racionaliziramo čisto po domače - češ, ni drugačne možnosti, da bi kot ljudje obstajali, nismo brezmejni; ali pa utemeljujemo s filozofsko-antropološkimi zakonitostmi nasprotij v človeku (4). Krivda pa vseeno ostane neizprosna. Naše altruistično dejanje postane celo nekakšna pokora, odkupnina in je zato obremenjeno z vprašanjem o npravnosti. Ali še delamo za drugega ali spet bolj za svojo odrešitev? Pred kom? Če pred Bogom-sodnikom, smo le hinavci. Če pred bogom-vestjo, smo tankovestni. A tudi v tem drugem primeru je to še vedno odplačilo. Nastane situacija, ko ni izhoda v brezmadežno vrlino. Katerokoli pot izberemo, nekaj človečnosti bomo pustili za seboj. Izbiramo manjše zlo. Tako se izkaže, da moralnim dilemam pač nismo kos, kajti v njih lahko venomer samo izgubljam. Le malo pomaga, da se izogibamo dvoreznim mečem, prejkoslej nas sami poiščejo in postavijo v kot.

Poiščejo pa nas tudi priložnosti za dejanja. Imenujemo jih altruistične situacije, saj se v njih pokaže možnost altruističnega delovanja.

Seveda takšne priložnosti ne nastopajo v podobi prijetnega. Nasprotno, izrazitejše in pomembnejše kot so, bolj grozne so videti. Obetajo večje trpljenje in vse bolj ničevno plačilo - razen skrivnostnega blagra glasu notranjosti, ki lahko pač presega tudi vsa druga bogastva. Ko se splet okoliščin postavi pred nas, izbiramo.

Lahko pa tudi sami aktivno iščemo take priložnosti. Nekateri ljudje imajo zelo pretanjena čutila za zaznavanje tegob drugih, ali jih celo predvidijo. Ne da bi bili postavljeni pred izbiro, sami od sebe ravnajo altruistično, še preden se je potreba sploh nakazala in stanje izostrilo. Takšni ljudje prav zares iščejo priložnosti, ko bi lahko pomagali.

Vedno pa je nekje meja, ko se skozi pravljico dobroto počasi zasveti tisti nepopisni dvojni meč resničnosti. Že samo življenje nas torej prisili v neizogibna obžalovanja dejanj izven dosega naše moči, in zato onstran krivde, katero pa trmoglavo vlačimo za seboj. A takih dogodkov je v primerjavi z drugimi - kjer pa čutimo, da sami izbiramo - morda manj. Zato je v našem dosegu stanje z minimalnimi usedlinami preteklih obžalovanj, iz katerega se lahko viteško podajamo na pohode, v iskanju svetega Grala.

Spoznanje altruističnega dejanja kot osnovne enote človekovega altruizma pa predstavlja velikansko pomoč na poti do odreditve. Kosanje človeka tu ne pomeni nikakršnega jemanje njegove identitete, tako kot to deloma počneta sebični gen¹ in mem² (5), eden iz notranjosti, drugi od zunaj.

Altruistično dejanje si namreč ne nadeva imena replikator. Ni nikakršen altruem ali altruon, ki bi prek svojega učinka ohranjal svoj obstoj skozi prihodnost. Njegova značilnost je, da je nezainteresirano za svoj obstoj in razmnožitev, in to tem bolj nezainteresirano, kolikor bolj si zasluži svoje ime - in po strogi definiciji pridejo v poštev samo dejanja popolnoma brez vsakega navdiha po ohranitvi. Pač pa je altruistično dejanje še kako zainteresirano tako za svoje preživetje, kot tudi za množitev, če gledamo na to iz drugega zornega kota - v tistem smislu, kjer ti dve dejavnosti služita svetu izven subjekta, nosilca dejanja.

Ravno nasprotno kot drugoimenski segmenti človekovega telesa in duše, torej altruistično dejanje rešuje človekovo identiteto, človekovo breme s tem spoznanjem postane lažje. Še vedno je človek kot celota odgovoren za svoja manj bleščeča dejanja, toda njegova osredotočenost se tu lahko usmeri v čisto jedro novega časa, ne da bi sploh še za seboj vlačil krivdo in zanjo plačeval. Kot celota ne bo sicer nikoli mogel povrniti škode, ki jo je naredil in ki jo kot živo bitje tudi pri najboljši volji še kar naprej povzroča, zato pa bo nekateri element njegove dejavnosti rešen hipoteke in bo z imenom altruističnega dejanja živel zase, toda zanj, predvsem pa za druge in drugo, v etični veličini.

II.

Bomo zadovoljno obsedeli v udobju pravkar doseženega? Ne, prehodili bomo še zadnjo sluteno razdaljo do novega trenutnega spoznanja, pri tem pa tvegali, da izgubimo pod sabo tla dosedanje esencialno-genetske gotovosti. Naše telo je po njej že tako ali tako navadna preživitvena mašina za sebični gen - redukcionizem nas je torej osiromašil

1 Sebični gen po Dawkinsu predstavlja vse replike določene nukleotidne sekvence, kar jih obstaja; pri tem pa tekmuje z vsemi drugimi geni, ki bi utegnili stopiti na njegovo mesto na kromosomu. Vsi geni so potemtakem sebični. Gen je tako celo osnovna enota sebičnosti.

2 Poleg gena obstaja še druga vrsta replikatorja (enote, ki se razmnožuje), mem. Pri slednjem gre po originalni interpretaciji za nekak možganski zapis informacije.

znanstvene utemeljenosti vere v svoj smisel, ki bi bil kaj več kot morala gena (6). Antropološka vizija visi zaprašena v kotu, kjer predstavlja le še nekaj starinski okras. Naj bo torej nam, človeku, mar za brambo vladavine sebičnega gena?

Poprimemo za isto sekuro redukcionalizma, in tudi okolje razstavimo na prafaktorje. Obstoj je zdaj razdeljen na genetske in okoliške delce, ki jih lahko imenujemo tudi ekoni. Bistveni poseg nastopi sam od sebe - ničesar ne stori, in vendar je vse storjeno - eni in drugi delci so naenkrat med seboj neločljivo pomešani (7). Tako pa je bilo v resnici že ves čas, le da nam nevidno. Sam avtor sebičnega gena je večkrat poudaril, da ne gre za genetski determinizem in da vse skupaj lahko deluje le na ozadju okolja. Gre pa prav za to, za ozadje in akterja - slednji je bil še vedno gen. Zdaj ne gledamo več tako. Oboje je enako relevantno, vse je dejavno in vse spet v ozadju. Noben gen se ne more uveljaviti v vsakršnem okolju. In noben delec-dejavnik okolja niti približno nima vsemogočne moči oživljanja ali onemogočanja vsakršnega gena.

Zavajala je različna časovna strnjenost segmentov ene in druge vrste. V danem organizmu, in lahko tudi še v dolgi verigi naslednikov, je gen ob svojem času videti kot zvezda stalnica. V resnici pač ni tako. Ne le smrt (ki ji skoraj nujno botruje okolje), tudi vsak, še tako majhen vpliv povezanosti s prostorom - in katerih je v vsakem trenutku nepreštevno veliko - igra svojo vlogo v orkestru. Pa še celo ob senzorni deprivaciji, eksperimentu psihologije, ko odstranijo karseda dosti okoliških faktorjev, pri testirani osebi dosežejo psihična stanja. Torej je sama odsotnost vplivov zopet vpliv, in to celo usoden; tako da po vsem tem zares ne kaže več razpravljati o avtonomnosti, kaj šele oblasti gena.

Časovna strnjenost zaporedij gena je večja in trajnejša kot pri mnogih ekonih, v primerjavi s številnimi drugimi pa je spet bistveno kratkotrajnejša. Pomislimo le na sonce z njegovimi žarki. V pravilni uravnovešenosti seva neprimerno dlje časa, kot obstaja katerikoli gen na našem planetu.

Sončevi žarki pa poleg tega delujejo tudi mutageno, in tako celo sami spreminjajo dedno snov, kar je - kljub fizičnemu preživetju substance gena - po definiciji sebičnega gena njegova ukinitiv.

Morda bodo geni preživeli tudi sončevo katastrofo, toda to ne spremeni argumenta. Ne le da geni niso pomembnejši kot okolje: geni so samo en dejavnik okolja. Eden od stalnejših, in za nas pač najbolj zanimivih.

Če se torej sprijaznimo z nadaljnjo razdeljenostjo eksistence, nismo, začuda, izgubili nič drugega kot okovov izpod vladavine sebičnega gena. Resda imamo sedaj teoretično nove veleposestnike nad sabo, toda njihova zemljišča in obnebja so tako prostrana, kot le zmore daleč odplavati naša divja misel, in nam samo ta tako postavi trenutno skrajno mejo. Kot je nekoč umrl prerok in odrešil svet, kot se je to ponavljalo pred tem in za tem, tako se tudi tu izkaže, da se je morala eksistenca starega telesa raztrgati, da je s tem podelila vrednejši večnostni trenutek esenci.

Vsaka družba ekonov ali zveza ekonov - po novem: kar vključno z geni - v določenem trenutku se imenuje dogodek. Nekateri med njimi so altruistične situacije. Izmed teh pa semintja kateri oživi in postane altruistično dejanje.

REFERENCE

1. Štern A: Okopi altruizma. Razgledi 1993; 3: 27-30
2. Štern A: Žrtveniki altruizma. Anthropos 1993; 1-2: 270-9.

3. Štern A: Sovražniki altruizma. 2000 1993; 67-68: 113-22.
4. Rus Vojan: Filozofska antropologija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1991.
5. Dawkins R: The Selfish Gene. Oxford New York: Oxford university press, 1990.
6. Kaye HL: The social meaning of modern biology- from social darwinism to sociobiology. New Haven and London: Yale university press, 1986.
7. Neville R: Gene therapy and the ethics of genetic therapeutics. V: Ethical and scientific issues posed by human uses of molecular genetics. New York: Academy of sciences, 1976.